

سنه ۱:

شنبه نانی ۱۳۳۲

صاپی: ۵

دارالفنون

اکادمیک اکالینه هر لئه
ایکیسا فارولتیس جمیع عین

فلسفه، اجتماعیات، تاریخ، جغرافیا، ادبیات

ایلی آبده ب نشر اولنور

مندرجات:

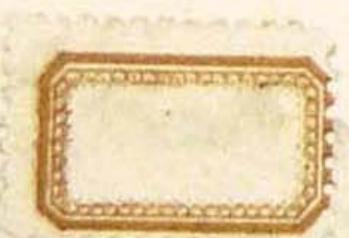
تورک ایلی - اسکی تورکلرده دین [ضیا کوک آلب]
 انسانلرک احوال روحیه لری آراسنده کی فردی فرقلر حقنده تدقیقات [دوقتور غ. آشنوتس]
 « هانری برفسون » و « آرتور شوبنهاوئر » [غونتر یاقوبی]
 الجزیره ده جبل سنجارک جنوبنده کی اوواده واقع مملحه لره داشر
 ملاحظات جغرافیه [دوقتور اوتفر]

ترجمه فرمی

فلسفه ده مصدق [پول ژان] [احمد نعیم]
 کتابیات تحلیللری

استانبول - مطبوعه عامره

۱۳۳۳

دارالفنون
ادبیات فاکولتی مجموعه

سنه : ۱

تشرين ثانی ۱۳۳۲

صامي : ۵

تورک ایلی

اسکی نورکارده دبه

سامی قوملری دیکر قوملردن آیران ممیز بر خصوصیت واردو. بوقوملرده، اجتماعی تکامل نتیجه‌سی اوله رق یکی بر منظومه دینیه تشكیل ایتدیکی زمان، اسکی منظومه دینیه‌لری جذری برصورتده نهی والغا ایدر. مثلا موسویلک، خرسیانلوق، الاملق، کندیلرندن اول موجود اولان جاهلی عنعنه‌لری کوکدن الغا ایتمشدرو.

بوحال، دیکر قوملرده موجود اویلدینی کی اسکی تورکلرده موجود دکلدو. اسکی تورکلرده مختلف زمانلرده تشكیل ایتمش اولان مختلف منظومه دینیه‌لر برى بريله قاریشیق اوله رق برابرجه یاشامشلردر. برحالده‌که، بمنظومه‌لری برى بىندن آیرمق ایچون دینی اجتماعیاتک رهبرلکنه احتیاج واردرو. ایشته بز، بوعلمک اصولنى تطبيق سایه‌سنده درکه اسکی تورکلرک دینی تحلیله جرئت ایتدک. بو تحلیل نتیجه‌سنده، اسکی تورکلرک وجداننده، توته‌میزم، آنیمیزم، هائیزم و ناتوریزم منظومه دینیه‌لرینىڭ غیر متجانس بر خلیطه تشکیل ایده‌رک برابرجه یاشادیغنى كوردک. پوراده، تورکلره عائد بودورت منظومه دینیه‌بى صیراسیله تشریح ایده جىڭز.

برنجى فصل

توته‌میزم

۱ — ياقوتلرده توته‌میزم

توته‌میزمك ایزلربى، بو کون آنچق ياقوتلرده كوره بىلپىوردز.

ياقوتلر سیبریانک شهال شرقنده، دنیانک اک صوغوق ئولکەئرندن بىزىدە ياشامقىدە اوپلوب تھريباً (۲۲۰ ۰۰۰) نقوسى محتويدىر. اشغال ايتىكلىرى اراضى غايىت كىنىشدەر. بۇتون شرائط واحوال، بۇ قومك بىر چوق كوجوڭ زىمرەلر حالتى، بىزى بىزىدەن اوذاق اولهرق يايىلمەسى و بۇ صورتىڭ اك اسىكى تعامللىرىنىڭ پايدار قالمەسى موجب اولىشىدر.

بۇ قومك اك اساسلى اجتماعى زىمرەسى (Sib) نامىن ويردىكلىرى (clan) در. بۇ كىله، عثمانلى توركىسىنده (صوى صوب) تغيرىنده حالا ياشىوركە كرك (صوى) و كرك (صوب) رومالىلردىكى (gens) تغيرىنلىك معادىلىدەر. (gens) كى بىر نوع (clan) اولدىيى ايسە ذاتاً ثابت اولىشىدر. بۇ ايىكى كلهنىك دە (صو) كلهسىندەن اشتقاد ايتىدىكى فرض اولونە بىلەر. چونكە شرق توركىسىنده (سوب) صو معناسىنە اوپلوب (-ib) كلهسىنلىك بوندن مستق اولمەسى محتملىدەر. ياقوتلردىكى سىب تماھىلە ابتدائى (clan) لە بىكىزىر.

سىب داخلىنده بىر نوع ملكىت مشترك موجوددر؟ خصوصى ئاڭلەتك بىراسمى خصوصى اولىدىيى كېيى دىنى و حقّوقى ھېيچ بىر قىيمى دە يوقدر. بىر اولادك باباسىنە، بىرادر و ھمىشىرەلرك بىزى بىرینە اولان مناسبىتى افادە ايدەجىك واضح كلهلىرى يوقدر. قرابىتى كوسىرەن تغيرلىرى سىبىك مختلف بطنلىرىنى عبارتدر. ياقوت كندى بطنداشلىرىنە آيرى بىراسم، كندىسىندەن اولىكى بطنە آيرى بىراسم، كندىدىن صو كراكى بطنە آيرى بىراسم ويرى. يعنى ياقوتلردىكى بىكانە قرابىت clan قرابىتىدەر. سىب داخلىنده exogamie قاعده‌سى جارىدە [۱].

توۋەملى بىر (قلان) دە بولۇمسى لازىم كلن او صافك سىبىدە موجود اولدىيى كورىيورز. اوحالىدە، ياقوتلردىكى توهمىزم (توۋەمزم) كى ائرلىيى آرايە بىلەر.

نەك بىيانى كورە ياقوتلردىكى، ئامانلىرى جىمىزلىرىدە آيدىد ايدەن، برنجىلرك ايىكى تورلو (esprit) يە مالك بولۇنە سىدر. بورو حىلدەن برنجىسى (ié-kyla) = دركە كوبك، بوجا، طاي، قره قوش، كىيك، آىي، قورد كېيىك animal-mère)

بر حیواندن عبارتدر . بو تعبیرک معناسی (image d'un animal protecteur qui devore) در . طالی شامانلر بو (ایه - کیلا) لردن باشقه، بردە (amāgät) مالکدرلر . آماگات جسمانیسلرک روح حامیسى اولان (ié-hsit) ک عینیدر . بو تعبیرک معناسی (l'esprit qui fait la mère) در [۱] .

ایه کیلا و ایه هزیت تعبیرلرندە (ایه) کلمه سنتک تکرر ایتهسى و هر ایکی سنتک معناسنده دده (آنا) مفهومنک بولونهسى (ایه) نك یاقوت لساننده (آنا) معناسنده اولدیغى کوسترييور . ذاناً کول تکین کتابه سنده آنامك مقابلى (اوکه) کلمه سیدرکه کافك (ى) کې تلفظىلە (ایه) نك عىنى اولش اولور . او حالدە (کیلا) کلمه سى ده حیوان و (هزیت) کلمه سى ده روح حامى معناسنە كلير . هزیت کلمه سى ده (اقدى) و (الله) معنالرىنه اولان (ایذى) کلمه سنده بولە بىلر ز [۲] .

سېر روزه وسکى آنا حیوانى ديمك او لاز ایه کیلارلرک موجودىتى یاقوتلرک مادر شاهى بر تشكيلاته مالك اولدقلرى زمانك بر بقىه سى عد ايدىيور . بوكا علاوه ده (Hubert) ایه کیلانك بر توتم اولدىغى و بوكا مالك او لان شامانك، تك باشنه بر (clan totémique) اى اىلدىكىنى ييان ايدىيور . یاقوتلرک اسکى تشكيلاتى بوزولدىغى اىچون اجتماعى تشكيلات آنجق شامان تشكيلاتى حالتى قالە بىلەشىدە .

بۇن مؤيد اولق او زرە، هو بەر، یاقوت مملكتىنە آنجق دورت بويوك شامانك موجود او له بىلە جىڭى و بو دورت بويوك شامانك ده عشيرتك اسکى تقسيماتى او لان دورت اولوس (ulus) . تقابل ايتدىكىنى سوپلىيور [۳] .

او حالدە یاقوت عشيرتك و قىتلە دورت اولوسە و هر اولوسك ده سېيلە هنقىم اولدىغى آكلاشىلەيور .

بو كون، دورت اولوسى، دورت بويوك شامان تمثيل ايتدىكى كې، سېيلرى ده شامانلر اراهه ايدىيور .

• L'année sociologique, tome : 7, page : 224 [۱]

(۲) ديوان افات الترك ، جلد ۱ ، صحيفه ۸۱ .

L'année sociologique, tome 7, page : 224 [۳]

۳ — تیئنلر زماننده قوچه میز مص

یاقوقلار، تورکلر کاڭصاف والىڭ ابتدائى قالماش بىر عشىرىنى اولدىيغى اىچون توۋە مېزمك اىزلىرىنى بۇنلار آرەسندە كورە بىلدىك. تورکلر کاڭ اسىكى تشىكىلاتى ياقوقلاردىن باشقە بۇ كون ياشايان بىر تورك قومىندا بولماق ممكىن دىكىدەر. بناه اعليە، تورکلر کاڭ اسىكى دىنلى آكلامق اىچون، تورك تارىخىنداڭ اىك اسىكى دورە لرىنە چىقىق اقتضا ايدى. بودورەلر ک حكاىيەسىنى اىسە آنجىق چىن مېبىلەرنىدە بولە بىلۆز.

فرانسز چىنشناسلىرىندن Edouard Chavannes چىن سلالەلرینىڭ دوردىجىسى اولان (Ts'in) لر ک اصلاً تورك اولدۇقلۇرىنى ادعا و دايىللار لە تأييد ايدىيور [۱].

ادوارد شاواھ كورە بىر سلالەنەك اجدادى، كىندى مەلکىتلىرنىدە حكمران اىكىن بىر دىنلى منظومە يە مالك ايدىلر. بالا خىرە تیئنلاردىن Che-Houang-Ti، بوتون چىنى ضبط اىدەرلەر، چىنلەر اىللىك حكىومت مىرىزىيەتىنى تشىكىل ايتىدىكى زمان قىدىم يوردىن كىتىرەمىش اولدىيغى بىر دىنلى چىنلىلەر دە قبول ايتىدىردى. (شە هوانغى) عناصر اربىعە دەن (صو) يىك بىر كىتىلە حكمران اولدىيغى اعلان و بوتون تىايىرلىنى بىر عنصر ك خصائصىنە كورە ترتىب ايتىدى. تیئنلر ک بىر قىدىم دينلىرىنىڭ اساسى، يوقارىدە بولۇنان دورت خانە قربان كىمكىدىن عبارتىدر: بودورت خانلار يشىل خان، صارى خان، قىزىل خان، آق خان در [۲].

شمدى دە يوقارىكى خانلار كىمكىلىن قوربانلىك ماھىتىنى تدقىق اىدەلم: Li ki نەك اوامر شهرىسى دىيوركە سەنەك اوغلى، اىللىك بەھارك اوچ آينىدە (قوپۇن)، يازكىدە اوچ آينىدە (خروس)، سەنەك اورتەسندە (اوکۈز)، صوك بەھارك اوچ آينىدە (كۈپك)، قىشك اوچ آينىدە (طوموز) اكل ايدىر [۳].

تیئنلر ک چىنە ادخال ايتىدىكىرى بودورتلى تصنیف (Groort) لە بىيانىنە كورە جەتلەر لە، موسلمانلار، رېنگلەر لە، حیوانلار لە علاقەداردر:

. Le cycle Turc des douze animaux, page 50, 74 [۱]

. Le cycle turc, page : 49 [۲]

. Le cycle turc, page : 33 [۳]

اژدرها	ماوي	ايڭىچىڭ بەھار	شرق
قوش	قرەزى	ياز	جنوب
قاپلان	بىياض	صوڭ بەھار	غرب
قاپلو، باغه (۱)	سیاه	قىدىش	شمال

شاوان، بو دورت جەھتلە دورت عنصرلەدە مىتىپەت اولدىيەنى بىان ايدىيور :

آغاچ (le bois)	شرق
آتش	جنوب
صو	شمال
روزكار	غرب

بو مؤلفه كودە، بو دورت عنصر چىنلىلەك عناعر تىصىنېتە بىكىزەمن . چونكە، اولا، چىنلىلەرde عنصرلەك عددى بش اولدىيەنى حالدە بو تىصىنە دورتىر . ئانىا، چىنلىلەرde غربىك عنصرى (معدن) اولدىيەنى حالدە بورادە روزكاردر . هندىلىلەك عناصر تىصىنەتە بىكىزەمن . چونكە هندىلىلەرde آغاچ عنصرى يىرىنە (طوبراق) عنصرى وارددر . اوحالدە بو عنصرلەر هنظومەسى خالص تۈرك منظومەسىدەر (۲) .

بۇ دورتلى تىصىنەت تدقىق ايدىلەنچە كورولۇر كە تۈركلەر دىن جەھتە منسوب حيوانلىرى يىرىنە چىنلىلەر باشقەجە دورت حيوان اسمى اقامە ايمشىلدەر :

(جەھتلەر)	(چىنلىلەر جە)	(تۈركلەر جە)
شرق	اژدرها	قويون
جنوب	قوش	خرۇس
غرب	قاپلان	كۈپك
شمال	قاپلو، باغە	طوموز

تۈركلەر ئائى اولان حيوان اسملىرى تۈرك تارىختىدە كى قوم اسىلىرى يە قارشىلاشدىر يىلەنچە بونلەك بىر تۈرك او لوسنك توتەملىرى اولدىيەنى آكلاشىلەر .

Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, par Lévy-Bruch. [۱]

قدیم تورکستانک شرقنده یاشایان (هیونغ نو) نامنده بر قوم واردی که بوکا اور و پالیلر (هون) هربلر و عجملر (قون) نامی ویریوردی . (قون) کلمه‌سی دیوان لغات الترك کوره (قویون) معناسته در (صحیفه: ۳۳) . اوحالده هیونغ - نولر قیونلر نامیله بو تورک اولوسندن عبارت ایدی . تورک ایلئک شهالنده تونغوزلر او طور ورلدی که اسمیری (طوموز) معنای افاده ایدر . غربده ایسه ساقالر وار ایدی که جامع التواریخ ک اوغوز منقبه‌سنده بوکا (ایت باراق) نامی ویریلیور . ساقا فارسی‌جه (سلک) دن کایوردک کوبک معناسته در . (ایت) ک معنای معلوم اولوب (باراق) بر نوع تویلو کوبک اسمیدر [۱] .

تورک ایلئک جنوبنده (یوشیلر) وار ایدی که بالآخره غربه کیده رک اوراده (قوشان) اسمی آلیلر . ایشته جنوبده‌ده (قوش) اسمیله بر اولوس کوریورز .

بو مقایس‌ملر کوستریورکه و قیله تورک بودونی هر بری بر جهتده بولنچ او زره دورت اولوسی محتوی ایمش . بو اولوسلرک توتنه‌ملری قویون ، قوش ، ایت و طوموز اولوب اسمیرینی‌ده بو حیوانلرک آدلرندن آمش‌لرددی . اولوسلرک توتنه‌ملری اولدینی کی بودونک‌ده بر توتنه‌یی واردکه (اوکوز) در . چونکه سانک او غلی سنه‌نک اورته‌سنده اوکوز ییور . بو حیوانلر قربان ایدیلر کن بالخاصه کنجاری انتخاب ایدیلری کی ایچون ایلک بهارک آیلرینه (اوغلاق آی) ، اولغ اوغلاق آی ، اولغ آی) ناملری ویریلیور [۲] .

بونک کی اوکوز کلمه‌سی یرینه (طوسون) کلمه‌سی‌ده توتهم اوله رق استعمال ایدیله بیلرددی . ایشته (تسین) لرک اسمنده‌ده ، (طوسون) کلمه‌سی کوریورز . دیگر که اسکی تورکلرده کرک بودون و کرک اولوسلر توتنه‌ملرینک اسمیریله آکیلیرلرددی .

تورک ایلرینک اسمیری تدقیق اولو تجھ اکثریستنک بر حیوان اسمی اولدینی تظاهر ایدر . مثلا اوغوز (اوکوز) ، یباقو (بوغو=کیلک) ، چکیل (چکو ایلی ، اچکو=چکی) ، تکه ، باگیش (صیغین معناسته = قیرغیزدن بر جماعت) ، آق قیونلی ، قاره چکیلی ، باش قورد ، الا یوندلی (یوند = آت) صونغورلو ، دوه لو الی آخره .

[۱] دیوان لغات الترك ، صحیفه: ۳۱۵ .

[۲] دیوان لغات الترك ، صحیفه ۲۹۱ .

توته مك مطلقا حيوان اولىسى لازم كىنز، نباتلر و موجودات سايره ده توتهم اوله بىلەر:
اگاج ارى، قارلق، قانقلى، قېچاق اسمىلرندە اولدىنى كى.

۳ - اسکى تورك توته ميزىم

تورك توته ميزىمك ايزلىنى ياقوتلىك كىلالىرنده، تىپىنلىك حيوانلىرنده، زمىزلىر
مىزىم اولىق اوزرە كوردىكىمىز كى cycle turc نامى ويرىلن تورك تقويمىندە ده كورورز.
فقط بوراده حيوان اسمىلرى زمىزلىرى دكل، زمانڭ مختلف اقسامنى كوستىر.
تورك تقويمى اون ايڭى يىلى كوستەن اون ايڭى حيوان اسمىندەن عبارتىر. صىچان،
او كوز، قاپلان، طاووشان، ازدرها، يىلان، آت، قويون، مايمون، طاوق،
ايت، طوموز.

بواون ايڭى حيوان آرەسىنده تىپىنلىك دورت تالى توته مى اولان (قويون، طاوق،
ايت، طوموز) حيوانلىنى كوردىكىمىز كى ملى توته ملىرى اولان (او كوز) دە
بوليورز. بونلر آرەسىنده چىنلىلىك (ازدرها) و (قاپلان) يىدە كورىيورز. چىنلىلىك
قاپلو مىباغەنى بىرىيلانە صارىلش اوله رق رسم ايتدىكلرى اىچون، بوراده قاپلو مىباغە يىرىنەدە
(يىلان) قائىم اولىشدەر. او حالدە، تورك چاغنى تشكيلى ايدن بو اون ايڭى حيوانك
اسمىلرى دە بر طاقىم اولوسلرىك و بودونلىك توته ملىرنىن آلتىشىدە.

۴ - اوغۇزلار ده توته ميزىم

بونلاردىن باشقە، توته ميزىمك ايزلىنى ياقىن زمانلاره قدر اوغۇز توركىلرندە ده كورىيورز.
(جامع التوارىخ) صاحى رشيدالدين اوغۇز ايلىك منقىسىم اولدىنى يىكىرىمى دورت
بويك بىر (اونغۇنى) اولدىغۇنى كوسىتىدىكى كى اونغۇن كىلەسىنگ ماهىتى دە تشرىح
ايدىيور. بو مؤلفه كورە (اونقۇن) كىلەسى توركىھ (اوينوق) كىلەسىندەن مشتقىدە
و (اوينوق) مبارك معناسىدەر. توركىلر مبارك اولسۇن مقامىدە (اوينوق بولسۇن)
دېرىلرمش. بىر حيوان بىر بويك اونغۇنى اولونجە او بويك فردىرى او حيوانى او لدورە مىزلىر،
اتىي يىه مىزلىر و اوكا هىچ برو جەملە تعرىض ايتىيوب ئەلاً مبارك طانىرلر ايمىش.
رشيدالدين يىكىرىمى دورت بويك اونقۇنلىنى آيرى آيرى كوستەش ايسەدە، دقت

اولو تىجە بواونقۇنلرگە آلتى عددىن عبارت اولدىينى و اوغوزخانك آلتى اوغلانىن (كونخان، آىخان، يىلدىزخان، كوكخان، طاغخان، دكىزخان) دن تشعب ايدن آلتى بولوكىن
ھەرىئىك مستقل بىر اونقۇنى بولندىينى آكلاشىلىر.

بوآلنى بولوك دوردر بويه منقىم اولدىغىندىن مجموعىندىن يىكرىمى دورت بوي حصولە
كلىشدەر.

اونقۇنلار شونلاردر:

شاهين	كونخان بويلىرى
قارتاڭ	آىخان بويلىرى
طوشانجىل	يىلدىزخان بويلىرى
سونغور	كوكخان بويلىرى
چاقىر	دكىزخان بويلىرى
(اوچ قوش)	طاغخان بويلىرى

بو اونقۇنلرگە ھېسى آوجى قوشلار اولدىينى كورىلىمۇر. اوغوزلرگە اونقۇنلارنى
آوجى قوشلاردىن انتخاب اىقسى آوك اونلارجە بويوك بىراھىمەتى حائز اولدىينى اشراب
ايىرگە آشاغىدە كورە جىكز.

بوآلنى اونغۇنك بىرنواع توتەملر اولدىينى آكلاشىلىمۇر. فقط بونلاردىن ماعدا يىكرىمى
دورت بويىدىن ھەرىئىك چىز كىلەدىن مىركب شەكللىرىدىن عبارت بىر (تەغا) سى واردە.
بونلرگە شەكللىرى ھنوز تەحالىل ايدىلىدىكى ايچۈن اسىكى توتەملرگە بېقىھەلىرى اولوب اولمىدىينى
آكلاشىلەمېمۇر.

٥ - لە زاندلاردە نۇرە مېزمىم

توتەمېزمىك اىزلىرى توركىلرگە بىر چوقى لە زاندلارندە كورىلىمۇر.
مثلا دەكىنى تىك تارىخىنده شوپىلە بىرقە واردە.

«ھونلاردىن صوڭرا بوتون تاتارستانە مستولى اولان ھوايىكەلر ھونلرگە احفادىندىرلە.
بونلرگە بوتون تاتارلار و حتى متىدىن مەلتەركى تارىخىلىرى افسانەلرلە باشلار.
ھون تانژولىندىن بىرىسىنك غايت كۆزەل اىكى قىزى واردى. بابالرى بونلىرى،

تا کرینگ عادی انسانلره ازدواج ایچون یارا تهدیغنه و آنجق برا آنک بونله زوج او له بیله جکنه قناعت کتیر مشدی . بو فکره و قیزلری تا کری به تخصیص املته هیفه، مملکتک شهالنده بولونان براو لکده یوکسک برقوله یا پدردی، کوزه لکلرینک قربان اولان ایکی پرنسی بوقوله یه یرسلش-دیردی . بابالری کوک تا کری به کلوب قیزلرله ازدواج ایتمه سی ایچون یالواردی . تاتارلره قورتلر حقنده عالی بر فکر بسلامکلری آکلاشیلیور . بو حیوان اکثريا افسانه لرینه زمین او لیور . ایشته بوراده ده برقورت یکی برملتک آناسی و مؤسی او لیور . بر اختیار قورت کیجه کوندوز پرسسلرک قاپادلش او لدقتری قوله نک اطرافی دولاشیور، قورقونج سسلر چیقاره رق قوله یی ترصد ایدییوردی . نهایت قوله نک دینده اینه اشدی . پرسسلرک کوچوکی بر خیلی زماندن بری قوله یی ترصد آللنه آلان بو قوردک، بابالرینک کندیلرینی نذو ایلدیکی آلهدن باشقه برشی او لمادیغنه قناعت کتیره رک قارده شنی بر لکده آشاغی اینکه قاندودی . ایشته بو قدر ملتلر وجوده کتیره ن قومک اصلی بو او لیور^[۱] .

تورکلره عائذ ایکنجه برقورت ماصالی داها وارد : « تورکلرک اجدادی مختلف اولوسله تابع منفرد قیله لردن عبارت ایدی . بونلوك عائله اسماری چینجه (a-ss-lla) ایدی که اسکی تورک و مغول املاسنجه « چنه » یعنی (قورت) دیمک او لور . (oueï) تا خرہ سندن چین ایمپراطوری (Thaï-vou) هیونغ - نو هیئت متفقه سندن سلامه^۱ متأخره سندن چین (Tzin-ki-chi) لر قیله سنی محظوظ (آسنا) یعنی (چنه) لردن بش یوز عائله قاچدی، بر چوق بطنلو (Kin-chan) یعنی (آلتون طاغ) او زرنده قاله رق دمیردن آوا دانلقلر یا پدیلر . بعض مورخلر بونلرک اجدادینک بحر غربی (خزر دکزی) سواحلنده برحکومت تشکیل ایتدکلرینی خبر ویریور . بونله یاقین قومشو اولان برقرار کافه سفی محوایده رک یالکز بر دلیقاتلی قالمش و بونده الري آیاقلرینی کسد کدن صوکرا بر با تاقله آتشند . بو دلیقاتلی به بر دلیشی قورت یه جک کتیردی . کونلردن بر کون کندیسی بحر ضریبینک شرقنده، او زری اعلا بریایلا اولان یوکسک بر طاغ اوستند کی بر مغاره یه کوتوردی . بوراسی « یوقاری قانقلیلر) مملکتک شهال غریبینده ایدی . دلیشی قورت اوون اوغلان طوغوردی که بونلردن بریسنک آدی (آسنا) (قورت) در .

ایسته بوقورت حکمدار اولدی . (آ - هین-شہ) (A-hien-che) آدی برآدام خلقك باشه کچه رک ، پونلری مغاره دن چیقاردي . » [۱]

Burté Tchéné بونلدن باشقه ، تورکلری اركنه قوندن چیقاران ذاتك اسمی ده (بورته چنه) یعنی (بوز قورت) ایدی . بورته چنه (قوتی مرال) یعنی (مقدس دیشی کیک) اسمنده بر قادینک زوجی اولدی . [۲]

بوز قوردک زوجه‌سنک اسمی اولان قوتی مرال کله‌سی ، بزه (آلانفوآ) اسمی خاطرلاتیر . آلتون کیک La biche d'ore معناسنه اولان آلانفوآ سادن نازل اولان برآهدن ایکی ارکک اولاد دوغوردی . ایشته بو افسانه‌دهده برکیک توته‌می کوریبورز . قیرغیزلدن dikokamenni قیله‌سی کندیلرینی بر قیزیل تازی lévrier rouge ایله بر سلطان خانم و معیتده کی قرق قیزک ازدواجندن حاصل اولمش صانیلر . [۳]

بونلدن باشقه اوغوز خان ، بوغوخان افسـانه‌لریله دده قورقود کتابنک برنجی حکایه‌سی تشکیل ایدن (بوجاج خان) افسانه‌سی ده ذکره شایاندره . (بوغوخان افسانه‌سنده قندیق وقین bouleau آغاچلری ده توته‌م صیراسنه کچر .) بو ماصاللرک یعنی باشقه ملتارده‌ده کورلمشدتر . ژاپونیاده هرآله منسوب برحیوان واردتر . کونش آله‌سنک حیوانی (قوش) درکه میقادولر آندن دوغمشلردر . [۴]

تیتیلر بر (مایمون - آله) (serin-mo) Dieu-singe ایله (سرین - مو) (آدی) بر دیشی جندن une démon femelle دوغدقفرینی سویلرلر . [۵]

٦ - بیامت عنوان‌نامه نویمه میرم

اسکی تورکلرده هر ایل کندی توته‌می اولان حیوانک اسمیله آکیلدیغنى کوسترمهش ایدک . ایلک بو اسمه آدلانه‌سنه بر سبب کوسـترمک ایچون یوقاریده بیان ایتدیکمز

[۱] تورک فارنخی ، نجیب عاصم ، صحیفه : ۱۰۱ - ۱۰۰ .

[۲] Grande encyclopédie , tome 21 , page 77

[۳] Principes de sociologie , Herbert Spencer , tome 1 , page : 473

[۴] , Orpheus , Salomon Reinach , page : 222

[۵] Le Turkestan et le Tibet , F. Grenard , page ; 327

وجهله بروطاقم (لهزادلر) ترتیب ایدلدیکی آکلاشیلیور . معما فيه توته هلو بالکز ایل اسلوننده تخلی ایتمیور ، عیف زمانده مختلف درجه لردە کی ریاست عنوانلرندە ده تظاهر ایدیبور .

قارلقلو اوچ هیئت corps یاخود ھائىدەن مىكىدى . بو ھېئتلر آرى آرى سیاسى زمرەلر حالتىدە ياشادقلوی زمان ھر بری Tou-tou نامى ويرىلن بر رئیس ايله ادارە اولونورلاردى . بو اوچ هیئت بر سیاسى زمرە اولەرق براشدىللىرى وقت ايسە مشترک بر (Ye-pou) طرقىدن ادارە اولونورلاردى .^[۱]

بو كله لردن تو - تو كلهسى ، (تودون) كلهسى يىدركە دیوان لغات الترك كورە ھم (عريف القرىه و موزع المياه في الشرب) معناسته ، ھم ده (طوسون) معناسته در .^[۲] معما فيه اور خون كتابىسىنده (صحيفه ۱۲۸) تودون كلهسى (ياما تار) اسمندە بر رئیسەك عنوانى اولەرق مذ كوردد . آوارھونلرینىڭ صوك حكمدارلىرى (تودون) ايله (قايان) ايدى .^[۳]

(Ye-pou) كلهسى يابغو كلهسى يىدركە عشىرت رئیسى معناسته در . يابغو بودونك رئیسى اولدینى حالتى ، تودون بونك اقسماى اولان اولوسلرک رئیسلىرى اولدینى آکلاشیلیور . بوندن باشقە ، هونغ - نولرک حكمدارلىرىنه (شەن - يو) نامى ويرىلىرى ايدى كە بو كله چە ياخود امام مسعودى يە كورە (شانە) كلهسىنىڭ چىنچەسى اولىق محتملدر . اوحالىدە بودە قورت معناسته در . قيونلرک حكمدارىنه قورت عنوانىڭ اطلaci مناسبىسىز اولماسه كرك . بالآخره « قايى » لر اولىق محتمل اولان جوجانلرک حكمدارى (تولۇن) (قاغان = قايان) عنواتى ايداع ايتدى . معما فيه (تو - كيوا) لرده بوعنوانى قبول ايمكىلە برابر تو كيوا عائلە حكمدارىسىنىڭ عنوانى اولان (آسنا) كلهسى قدىم چە = قورت اسمى الى نهايە مخاحفىظە ايتدى .

تو كيولر سنجاقلىرىنىڭ تېسنسە آلتۇندن بر قورت باشى قورلاردى . حكمدارك پىكلرىنه قورت معناسته اولەرق fou-li يەنى بودى دىرلاردى .^[۴]

Inscription de l'orkhon, wilh. Thomen, page : 71 [۱]

[۲] دیوان لغات الترك ، صحيفه ۳۳۵ .

Grande encyclopédie, article : Huns [۳]

. Inscription d'orkhon, page : 59 [۴]

بوندن باشقه، بعض عائله اسلامی ده حیوان اسلامنندن آلمش‌دی. کاشفرده‌کی بفرا خانلر، (بفرا = ارکك دوه معناسته)، بش بالقده‌کی آرسلان خانلر کې. غروناره بوغرا خاندن بحث ایتدکدن صوکرا نوط اوله‌رق شویله ایضاً حاتده بولونیور: «بوغرا (ارکك دوه) دیکدر. بو حیوان اسلامی هائله ياخود عشیرت عنوانلری اوله‌رق اسکی تورکلرده جوق تکرر ایدر. بو توتەھیز مدر. اصل تورکلر کندیلرینتک چىنا آدلی بر دیشى قورتنن اتسال ایتدکلریخى ادعا ایدولر.

(چىن اهل‌اسيله آسنا). اوغوز اسمى ده (اوکوز) دیکدر. بر آز اول (آرسلانلر) سلاله‌سندن بحث ایتشدك، بوکون موجود اولان (تکه) عشیرتى ايسه معلوم مدر.^[۱]

٧ — آپەنەرده توۋە مېزىم

١ — ملى آو

اسکی تورکلرک مهم آپەنەردن برى (سفر) دىنلىن ملى آودر. دیوان لغات الترك كوره بى، خاقانلرک ملت اىلە بر لىكده ياپدىقلرى آودركە ش- و صورتىه اجرا اولۇنور: خاقان قومى اورمانلرده و صحراerde داغىتىر. بونلر، حیوانلرى جمع اپدەرك خاقانك بولىدىنى طرفه سوق ايدولر. او ايسه ھىچ آرامىھ، يورولىغە محتاج اولقىسىز طوردىنى يerde اوقۇ آتار و آولرى اورر^[۲].

(سفر) (اوکوز) معناسته اولدىغىه كوره بى آو، دىنى بى آين ماھىتى حاڙز اىكىن اوکوز آوندن عبارت اولمىسى لازم كلىر. معلوم مدرکه اوکوز، تىپىنلرک واوکوزلرک ملى توۋە مېدر. اوحالدە، بى آو، بى قومونىيون آپىتىك مقدمەسىيدر. بى آين، مقدس اوکوزك آولانەسندن صوکرا بى قومونىيون ضيافى يامقىن عبارتدر.

چىنلىر و تورکلرجه مقدس طانىلان اوکوز، بدایتىدە (تىيت اوکوزى) يعنى (ياق) دركە قويروغى آت قويروغىه وبائى اوکوز باشنه بىگزەين بى (buffle) در. (دوسون) شویله دىيور:

[۱] Le Turkestan et le Tibet, page: 48

[۲] دیوان لغات الترك، صحيفه ۳۰۳.

«(تو) يعنى (توع) بى سنجاجاڭ چىنچە اسىمىدۇكە اوزۇن بى مىزراقك اوچىنە تىيت اينكىنڭ قالىن بى قويروغۇنىڭ طاقلىمەسىلە تشكىل ايدەر. چىن ايمپراطورلىرىنىڭ خصوصى سنجاقلىرى بويىلە ايدى. و بۇ ايمپراطورلۇ تابعىلىي اولان تورك ياخود ناتامار پىنسلىرىنىڭ خانلىق رتبەسى ويرمك اىستەدىكلىرى زمان، خانلىق توجىھە دلالت اىتمك اوزىزه، اوئىلرە طاوللارلە برابر بۇ سنجاقلىرىدىن ويردى. تورك و تاتارلۇ طرفىدىن قبول اولونان (توع) كېلىكە سنك مىشى بودىر. فقط، تىيت او كوزىنىڭ قويروغۇنى بولەمادقلىرى ايچون مىزراقلەرە او كا بىكزەين آت قويروغۇنى طاققىله اكتفا ايتدىلر. [۱]»

يوقارىدە تىسینلىك دېقىتە كوردە، سەنانك اوغلى ايچون ايلك بەاردە قويون، يازىن قوش، سنەنک اورتەسىنە او كوز، صوك بەاردە ايت، قىشىن طوموز قربان ايدىلىكىنى كوردىش ايدك. دورت موسم، بودونك دورت اولدېغى كوستىدىكى ايچون موسمىرە عائىد قربانلىر اولوس توتەملرىنىڭ قومۇنۇنيدىر. سنەنک اورتەسىنە كىسيان او كوز ايسە بودونك تۆتەمى اولدېغىندىن اصل ملى قومۇنۇن ماھىتەدەدر. بواو كوز ابتدا تىيت او كوزى اىكىن بالا آخرە بونك يېرىنە قويروغۇ دولاپسىلە آت قاڭىم اولىشدەر. بناءً عليه كرك اوغوز خانك ضيافتلۇندا كرك دده قورقۇت كتابىندا كى شولۇندا قربانلىر اراسىندا آتكىدە كىسيلىكىنى كورىيورز.

ب — ملى ضيافت

سلچوققا مەدە وددە قورقۇت كتابىندا شولەن نامى ويرىلن ملى ضيافت دە اوەتكى قدر مەمدرى. او جىلە تىيت او كوزى قربان ايدىلىكى ايچون مطلقا شولەندىن اول سېيغىر يعنى ملى آو اجراسى لازمىدى. فقط، بونك يېرىنە آت قاڭىم اولدەقىن صوڭرا، شولەندىن اول ملى آوە احتجاج قىلمادى. چونكە ذاتاً اسکىدىن بى آتى اھلى اولەرق يېشىدىرىيورلىدى. شولەندە اوغوزك يكىرىمى دورت بويى بوقوربانك اتنىن آيرى آيرى پارچەلىرى يېك مجبورىتىدە ايدىلر. يكىرىمى دورت بويى دوردىر دوردىر اولق اوزىزه اوغوز خانك آتى اوغلاندىن تولد اىتدىكلىرى ايچون آلتى بولوکە منقىم اولدەقلەرنى يوقارىدە كوردىش ايدك. بوالتى بولوکەن هېرىشىك آيرى بى (سوڭوك) ئى ياخود تىپير فارسىسىلە (اندام كوشت) ئى واردى:

صاغ قری یغرين	(۱) کون خان :
صاغ اشغلو	(۲) آی خان :
(او باحه، اويا کو = قابورغه)	(۳) يولدوز خان :
صول قری یغرين	(۴) کول خان :
صول اشغلو	(۵) دکن خان :
(او جايله، او جا = صيرت)	(۶) طاغ خان :

سلچوقنامه يه کوره خاقانك سوکوکي ده باش ايله او جايله در . بوسوكولک تمايميله مدلوللريني آكلابه ميورز . فقط چينيليرك تائوئيزمنده بر سكرزلى تصنيف وارددر كه بزه بونك آناختاريني وير . بو تصنيفه باقىانجه سوکولک آلتى به منحصر او لمايوب خاقان ايله خاتونك سوکولکرياه برابر سکندر . خاقانك سوکوکي (باش)، خاتونك (قارين) او لوب (کون خان) بولوکنك قالجه cuisse در .^[۱]

دورو قهایم ايله موس آنه سوسيولوزيكل آلتىجي جلدندە نشر ايتدىلرى (بعض ابتدائى تصنیفلار) نامنده كى مقالىدە بوسكىزلى تصنیفي قىسىماً كوستىمىش ايسىلردىن تمامى اراهه ايتمەمشىلدەر . بناءً عليه بومۇلفلرك توصىيەمى وجىھە بو تصنیفك تمامى كورمك اىچون اولان Yih-king لە XVI (الكتاب المقدس، موسىو Legge لە ترجمەسى XVII نجىي فصلنىه مراجعت ايتمك لازمەر .

شولەندە هر بولوکك آيرى سوکولکاره مالك او لمەسى او غوز ايلنك كىندىسى توته منه عضو عضو متناظر او لمق او زرە بر اجتماعى عضويت كې تلقى ايتدىكىنى و خاقان و خاتون ايله برابر آلتى بولوکك توته مك سكز قىسىمى متناظر ئەلرندن توتهم ايل تمامًا برى برىنە انطباق ايلدىكىنى اشراب ايدييور .

ياخود قربان ايدىلن توته مك مختلف عضولىندن او غوز ايلنك مختلف قىمىلىرى ميدانە كىشىدر : باشىدىن خاقان، قارنندىن خاتون، صاغ او يلو قىدىن کون خان بولوکى إلى آخره .

كتاب دده قورقودك بىننجى حكايەسى بزه ايکى مهم نقطەيىي اىضاح ايدييور :

(۱) آو اجراسى حقوق سلطنتىندىر . حتى بىر حكىمدارك اوغلى بىلە كىندى باشنى آوه چيقاماز . بوغاج حكايىه سنك اساسى شودر :

درسه خان اسمندە بىر تورك خانىڭ غايت سودىيى بىغاج خان اسمندە بىر اوغلى وار . خانىڭ قرق يكىدى بىشىز ادەنك خان نظرىندەكى موقۇنى چىكەمپۈرلۈ . اوغلۇك سىندىن خېرسىز آوه چىقىدى ، حق سلطنتكە تجاوز اىتىدى » دىيەرك درسە خانى اوغلانى اولدۇرمكە سوق ايدىپۈرلۈ .

(۲) بو حكايىه نك قەھرمانى (دەدوبە) اوله رق قربان ايدىلەن حىوانلىرلە بىرىشىور . بوغاج بواسىمى آله بىلەك اىچۇن بىر بوغانى بوغازلاماشدى . بالاخىرە باباسى دە كىندىن خېرسىز آوه چىقىدىنى اىچۇن بوغاجى اوقلە وورىيىور ، بورادە بوغانكى يۇنى او كۆزكى بىر دفعە سىندە حىوان دىكىر دفعە سىندە انسان اوله رق اىكى دفعە قوربان ايدىلىكىنى كورىيورز . بوجا قدىيەتىن دولاپى انسانلاشدىرى بىر رق بوغاج اولمىشدر . اوحالىدە بولە زاند ملى توقەمك قربان ايدىلىنىن حصولە كىمش بىراستۇرەدىن عبارتىدر . اوغوز خان لە زاندى دە بونك باشقە تىپىرلە تىكرا ايدىر .

درسه خان اسىقارە خانە، بوغاج اسى اوغوزخانە منقلب اولىور . عوام آراسىندە منتشر اولان شاه اسماعيل حكايىسى وايران عنعنەلرندەكى افراسياب لە زاندى دە بوندى باشقە بىرىشى دكالدر . (ملى تېبلىرىك اوچنجى صايىسىندە « توركىرە اجتىاعى تشىكىلات » مقالەسىنە مراجعت)

(۳) آينىندا استحالە ايمش اوپۇنلۇ كاشغرلىرىك اوغلانق و قىرغىزلىك كوك بورى (يۇنى مائى قورت) نامى ويردىكلىرى اوپۇن اسکى بىر آينىك دوامى كىيىدىر . بىر چوق آتلىلىرى بىر اووادە طوپلانىپۇر . بىر اوغلانى اولدۇرەرك يە آتارلار ، آتلىلىرى يە آياق باصىمەدىن بىر اوغلانلىقى كەنگەرلىرى . بىرىسى الدە ايدىنچە دورت نال بىر صورتىدە قاچار ، دىكىرىلىرى تعقىب ايدىرك شىكارىنى التىن قاپىغە چالىشىرلار . بوجىدال ساعتلىرىچە دوام ايدەر . نهاتىت بىرىسى چوپىك داۋرانەرق اوغلانى قاپىدىنى كېيى شەھرە دوغرو قوشاد و كىندىنى تعقىب جىلىرىك التىن قورتار . بالاخىرە دىكىر آتلىلىرىدە شەھرە كەرەك اوغلانى كىاب ايدوب يېلىر .

بو اوپۇن اسکى زماندە قىونلۇك حكىمدارى اولان قورتلىرى (شانەلرى) خاطرلا تىدىنى

کی تورکاری ارکنه قوندن چیقاران بوز قوردى ده خاطره کتیرد . ينه معلومدرکه ايلك بهارده کسيلان قربان قوزى ياخود اوغلاق ايدي .

(۴) بوپيانده ذکر او لوونه حق او يونلردن برى ده دده قورقوت کتابنده کورد يكىمىز (بوغا ايله بوجرا) نك بوجوشمه‌سی و ينه بوجا، بوجرا او قغان آرسلانك سلجان خاتونى ازدواجه طالب اولانلرله کولهشمه‌سی کي مؤسسەلردر .

۸ — اسطوروي آر هيرانلى

توردکرده آوك دينى بر آين ماھىتنى حائز او لمەسندن دولايىدرکه او غوزلرده آلتى بولوك او جى قوشلردن عبارت او ملق او زره آلتى عدد او نغۇنى او لىيغى يوقارىدە كورمىشدەك . عنانلى تشىكىلاتنده يكىچرى داخلىنده سكبانلردن باشقە طورناجىلر، زاغارجىلر و صامسونجىلر نامىلە اوچ او رتە او لىيغى کي مىيت همايوندە آيرىجە چاقىرجىلر نامىلە برشكار خلقى موجوددى . چاقىرجىلر، شاهينچىلر، طوغانچىلر، آنمەجهجىلر نامىلە اوچ صنفدىن مىكىدى . بوندىن باشقە اسىكى شولەنک بقىيەسی او ملق او زره چاشنكىرلر نامىلە برصتفە موجود ايدي . مع ما فيه، آو آيىف تورکرده يالكىز بوشكىلاتلىرى حصوله کتىرمىكلە قىلاش، اسطوروي بىر طاقم آو حيوانلىرىنىڭ تصورىنە قدر كىتمىشدەر . بويحوانلى طوغىرول ايله باراقدەر . طوغىرول شەنەمەدە تورك خاقانىڭ هەدیه ايتىكى برا آوجى قوش او ملق او زره بەرام كور افسانەسە كىرىدىكى کي تورك عالىندە بوكا داڭ بىر طاقم افسانەلرده موجوددر .

طوغىرول عربلىك عنقا سنە، عجملىك سىمرغىنە بىكىزدە خىالى برقوشىدە .

ديوان لغات الترك شوپىلە تعرىيف ايدىيور : « بو آوجى قوشلرندە ؟ بىك قاز اولدورەرك يالكىز بىنى اكل ايدەر . » [۱]

« دوسون » دە رشيدالدينىن نقلأً شوپىلە توصىف ايدىيور : « طوغىرول كىمسەنک كورمىدىكى فقط هىبىدە عنقا نە قدر مشهور ايسە بوقوملر (تورکلر و مغوللر) آراسىندا او قدر معروف اولان برقوشك اسىمىدر . دىيورلرکه آق بابا يې بىكىز رەمش . پىچەلرى

[۱] ديوان لغات الترك، صحيفه ٤٠٠

چلیک قدر سرت و کسیجی ایمش . بر او رو شده ایکی اوچ بوز قوش اولدورورهش . بوشیلری نقل ایدنلر شونی ده علاوه ایدییورلرکه بو قوشی هرمه قدر کورهن یوقس-۹۴ ده آوجیلر اکثريا هوادن بر دفعه ده عینی بره مختلف جنسده ایکی اوچ بوز قوشک دوشدیکی و بونلرک کافه سنده باشلرک وجوددن آیرلش ، قارینبری یاریلش ، آیاقلری قیرلش اولدینغى کورورلر ایمش . بو حاده دن استدلال صودتیله درکه بو قوشلر آنجق بولیه خارق العاده بر قوه مالک آوجی بر قوش طرقندن اولدیرلریکنه حکم اولونشدر .^[۱]

بوافاده لردن طوغرولک آق بابایه بکزه ر موهم بر قوش اولدینغى آکلاشیلیور .

(باراق) . کانجه دیوان لغاته کوره « کووده سی چوق تویلو اولان کوپك معناسته در . آق بابا اختیار لاينجه ایکی یومورطه یومور طلارهش » برسندن (باراق) چیقارمش که قوشمقده و آوى ایي مخافظه ایمکده امثالنے فائق ایمش ، دیکرندن آق بابانک صوك یاوروسی دوغارمش .^[۲]

بوندن آکلاشیلیورکه باراق ایله طوغرول یعنی آق بابا آراسنده بر مناسبت وارد . بو ایکی حیواندن برى آوقوشلرینک ، دیکری آو کوپکلرینک مفکوروی شکلیدر . بو کلمه لر بر چوق حکمدارلره اسم اولشدر . طوغرول ، ار طغرون ، باراق حاجب کې . معما فيه بو کلمه لر بر لشەرك فارسیده ترجمه لرى اولان (سیمرغ) کلمه سنی میدانه کتیر مشلر درکه (سک صرغ) یعنی (ایت - قوش) معناسته در . شهنامه نک بو اساطیری قوشی سیستانده یعنی ساقالرک مملکتنده (ایتلر اولکه سنده) بولونیوردی . دستم ده بومملکته منسوبدی .

معلوم درکه قوشانلر ساقالری یعنی ایتلری (اوغوز منقبه سی بونلرە ایت باراقلر دیبور) ماوراء التهرا دن چیقاره رق غربه و جنوبه قوغمشلردى . ساقالرک بر قسمی سیستانده بولشەرك اسمرینى بورایه ویردیلر . قوشانلرک ایسه (قوشلر) اولدینغى بیلیوردز . اوحالده طوغرول ایله باراقدک بوایکی قومك توتە ملرى اولمه سی ، سیمرغ کلمه سنک بوایکی توتە ملک بولشە سندن حصوله کلمه سی ممکندر .

L'histoire des Mongols, 9 tome: 1 page 51 [۱]

[۲] دیوان لغات الترك ، صحیفه ۳۱۵

نحویه

بو صایدیغمن واقعەلر بزه تورکلرده بىنونع (آنچالىزم) لە بولۇندىغنى كوشتىيور. عجبا بوكا (توتەمىزم) دىيە بىلىرىمى يىز؟ يوقارىدە كوشتىدىكىمز كېيىھى ھوبەر اىلە غەنەدارد بوندە تردد ايمپورلۇ. معمافيه بو تىبعك اىكىنچى قىسىمى تىشكىيل ايدن آنەم بىخىنده دە بوخصوصە داڭرى برطاقىم دليللار كوشتە جەڭىز.

دارالفنون اجتماعيات مدرسى

ضىا كۆك آلب

